

3. Az Osztrák–Magyar Monarchia geopolitikai helyzetének alakulása, 1867–1914⁶² (Hajdú Zoltán)

3.1. Általános tendenciák a világban

Az Osztrák–Magyar Monarchia 1867. évi létrehozása külső és belső kompromisszumok valóságos halmazának eredménye volt. A Monarchia nemzetközi politikai, geopolitikai és politikai földrajzi környezete létrejöttétől kezdve a megszűnéséig folyamatosan változott, s ha az egész időszakot (1867–1914) nézzük, akkor nem a Monarchia javára.

A kiegyezési folyamat alakulásakor a szűkebb, közvetlen (elsődleges) szomszédsági környezetben is lényegi átrendeződések játszódtak le. Az olasz egységmozgalom győzelme a Monarchia osztrák része számára egyértelműen területi és presztízvesztést jelentett. Ausztria 1866. évi veresége Poroszországtól, majd az új Német Császárság létrejötte (1871) a kisméretű egység diadalát hozta meg. Az Oszmán Birodalom meggyengülése délen, Oroszország hatalmi erősödése a széles értelemben vett keleti térségekben jelentett kihívásokat. Az óvilág három kontinensének hatalmas érintkezési felületén regnáló Oszmán Birodalom különösen Európában került átalakulási nyomás alá, majd a két balkáni háborúban (1912, 1913) lényegében Európa peremterületére szorult vissza. A Balkánon létrejött új, független kisállamok (Románia, Szerbia) részben a Monarchia rovására fogalmazták meg nemzeti, hatalmi és területi törekvéseiket.

A tágabb (másodlagos) szomszédságban még sokszínűbb változások játszódtak le. Az imperializmus⁶³ korszakának kialakulása a XIX. század utolsó harmadában minden nemzetközi szereplő számára új „működési feltételeket hozott.” A világ egészét tekintve lényegesen új folyamat az USA és Japán gazdasági, majd politikai előre törése volt. A kortársak egy része számára kezdett érezhetővé válni, hogy a polgárháború lezárulásával az USA gazdasága nem európai mércével fejlődik és erősödik. A gazdasági pozíciók „átváltása” nemzetközi politikai, hatalmi pozícióvá szinte természetes módon indult meg. Japán modern hatalommá történő felemelkedése szinte a Monarchia létrejöttével egy időben megkezdett tudatos belső reformok, társadalmi, gazdasági, politikai modernizáció után szinte az üstökös gyorsaságával indult meg.

Európa hagyományos nagyhatalmaihoz (Anglia, Franciaország, Oroszország, Osztrák–Magyar Monarchia, Poproszország, Oszmán Birodalom) a nemzeti egységmozgalmak sikeres megvalósítása révén így két újabb (Németország, Olaszország) társult. Ehhez a mondathoz két kiegészítő megjegyzést kell tennünk: 1. Németország

⁶² Jelen alfejezet az alábbi könyvfejezet átdolgozott változata, Hajdú Zoltán (2005): Az Osztrák–Magyar Monarchia Európában a 19–20. század fordulóján. In: Beluszky Pál (szerk.): Magyarország történeti földrajza I. kötet. Dialóg Campus. Budapest–Pécs. 41–60. old.

⁶³ Az imperializmus kategóriája a reálpolitika területén született meg, meghozta pozitív kategóriaként. A XIX. század második felében a területi gyarapodás (hódítás) képességét azonosították a nagyhatalmiság kategóriájával. Teleki Pál földrajzi tartalmat adott az imperializmus fogalmának. A magyar „imperializmus bajnoka”, a magyar területi törekvések megfogalmazója a geográfus Havass Rezső lett.

gyakorlatilag Poroszország utódja volt. 2. Olaszországot a történészek többsége nem tekinti nagyhatalomnak.

Németország és Olaszország felemelkedése előtt az Oszmán Birodalom lényegében kihullott a nagyhatalmak sorából. A változó nagyhatalmi kör szükségszerűen új kihívásokat, s egyben nagyobb manőverezési lehetőségeket nyújtott mindegyik fél számára.

A korszakban a formalizált és informális (gyakran titkos) államközi struktúrák párhuzamos együttéléséről beszélhetünk sok tekintetben. Szinte minden, a korszakban kötött kétoldalú vagy többoldalú szerződésnek, megállapodásnak voltak titkos záradékai, amelyek alapvetően területi ígervényeket tartalmaztak. A szövetségi rendszerek formálódásában nagyrészt az Európán belüli érdekek megfogalmazása jelent meg, kisebb részben a gyarmati versengésben megjelenő ütközések.

Az imperializmus időszakát részben megelőzően, részben pedig közben jelentős részben végbement a világ politikai, gazdasági, területi felosztása (gyarmatosítás), s a korszak egyik ismérvévé az újrafelosztásra való törekvések váltak. A világ területének, népességének, gazdasági teljesítményének – némileg eltérő arányban – nagy részén a három „interkontinentális gyarmatbirodalom” (brit, francia, orosz) osztozott. Az egyes kontinensek „gyarmatosítottága” erőteljesen eltért egymástól. A gyarmatokért, majd azok újra felosztásáért való küzdelem a korszakban Afrika és Ázsia területének nagy részén folyt.

A Monarchia a három nagy gyarmatbirodalommal ellentétben nem vett részt a globális területi felosztásban. Mindössze szimbolikus jelentőségű gyarmata volt 1900 és 1918 között Kínában, Tientsin városában.⁶⁴ A Monarchiának nem voltak direkt, kinyilvánított céljai az új, globális területi felosztásra vonatkozóan (eltekintünk néhány osztrák és magyar nagybirodalmi álmodozótól), külpolitikai törekvéseit, mozgásait alapvetően az európai érdekei, főként balkáni törekvései határozták meg.

Az Európán kívüli érdekek időnként elsődlegessé váltak jónéhány hatalom számára az Európában lejátszódó folyamatokhoz képest. Ugyanakkor a folyamatok „kifutása” azt mutatta, hogy minden európai nagyhatalom számára az igazi, meghatározó érdek az Európán belüli pozíció biztosítása volt.

Az I. világháború előtti időszakra, az „utolsó békeévre” (1913) létrejött struktúrák az 1870 utáni gyors, sok tekintetben bonyolult európai fejlődés eredményeként alakultak ki. Ebben a mintegy négy évtizedes folyamatban a reálpolitika, az érdekpolitika, a nemzeti politika, a dinasztikus politika stb. elemei egyaránt megjelentek. Ugyanakkor azt is látnunk kell, hogy az államközi kapcsolatok, a szövetségek alakulása nem volt „eleve elrendelt.”⁶⁵ A kapcsolatok belső meghatározottsága sok esetben nem volt homogén (szinte minden országban mindig volt a domináns kapcsolatnak, szövetségnek jelentős belső politikai ellenzéke), az egyes országok még az imperializmus időszakában is „gyorsan tudtak szövetséget váltani”. A formális szövetségi viszonyoknak nem volt abszolút politikai, érdek és érték-meghatározottsága.

⁶⁴ Józsa Sándor (1966): Kína és az Osztrák–Magyar Monarchia. Akadémiai Kiadó. Kőrösi Csoma Sándor Kiskönyvtár. No. 2. Budapest.

⁶⁵ A kérdéskörrel bővebben lásd Clark, Christopher (2015): Alvajárók. Hogyan menetelt Európa 1914-ben a háború felé. Park Kiadó. Budapest.

3.2. A Monarchia és az európai államok viszonya

3.2.1. Kiindulási pont

A XIX. század második felében megjelenő statisztikák politikai földrajzi elemzései általában 9 697 000 km²-ben határozták meg Európa területét, s ezen terület népességszámát 450 millió főre becsülték. A Monarchia a kontinens területének mintegy 6,6%-át fedte le, 1910-es népességszáma pedig a kontinens lakosságának 11,4%-át adta.

4. táblázat: Az európai nagyhatalmak területe és népességszámának (millió fő) változása, 1890–1913

Ország	Terület (km ²)	Népesség (millió fő)			
		1890	1900	1910	1913
Ausztria-Magyarország	677 000	42,6	46,7	50,8	52,1
Franciaország	536 000	38,3	38,9	39,5	39,7
Nagy-Britannia	314 000	37,4	41,1	44,9	45,6
Németország	541 000	49,2	56,0	64,5	66,9
Olaszország	287 000	30,0	32,2	34,2	31,1
Európai Oroszország	4 925 000	116,8	135,6	159,3	175,1

Forrás: KENNEDY, P. (1992); WAGNER, H. (1915): *LEHRBUCH DER GEOGRAPHIE. LANDERKUNDE VON EUROPA. HAHNSCHE BUCHHANDLUNG. HANNOVER–LEIPZIG*

A Monarchia politikai földrajzi értelemben az ún. kompakt államok klasszikus típusának egyikeként jelent meg: a legkeletibb pontja a bukovinai Chiliseni, a legnyugatibb pedig a vorarlbergi Bangs volt, melyek között 1274 km légvonal-távolság húzódott, a terület legészakibb pontja a csehországi Lobendava, míg a legdélibb a dalmáciai Spizza volt, melyeket 1046 km távolság választott el egymástól.

Az 1867–1914 közötti hosszú távú folyamatok, így az európai egyensúly és hatalmi viszonyok a Brit Birodalom, Franciaország, Oroszország, Németország, Olaszország és az Osztrák–Magyar Monarchia viszonyrendszerében formálódtak.⁶⁶ A Török Birodalom – Európa „beteg embere” – már elveszítette egyenrangú nagyhatalmi státuszát, de még jelen volt (különösen a Monarchia és Oroszország számára) az európai hatalmi színpadon. Minden kétoldalú kapcsolatnak voltak érdekellentéti elemei is, nem volt előre elrendelt, hogy ki kinek lesz a szövetségese, illetve ellenfele.⁶⁷ 1867 és 1914 között az európai nagyhatalmak közötti gazdasági és katonai erőviszonyok folyamatosan változtak, részben átértékelődtek. Minden nagyhatalomnak voltak szomszédsági, európai, illetve nagy részüknek világpolitikai törekvései is.

⁶⁶ Bővebben lásd Taylor A. J. P. (2003): *Harc a hatalomért. Európa 1848–1918*. Scolar. Budapest.

⁶⁷ Bővebben lásd Kennedy, Paul (1992): *A nagyhatalmak tündöklése és bukása. Gazdasági változások és katonai konfliktusok 1500–2000*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 186–260. old.

A Monarchia politikai földrajzi, illetve a politikusok számára „reálpolitikai”, problematikája európai tekintetben háromszórtán elemezhető:

- Nem szomszédos európai nagyhatalmak: Anglia, Franciaország.
- Szomszédos európai nagyhatalmak: Oroszország, Németország, Olaszország, Törökország.
- Délkeleti szomszédos, nagyállami elképzeléseket dédelgető kisállamok: Románia, Szerbia.

3.2.2. Nem szomszédos európai nagyhatalmak: Anglia és Franciaország

A XIX. század második felére mindenki számára egyértelművé vált, hogy a Brit Birodalom a világ legnagyobb területű, sok tekintetben a legerősebb, szinte legitimáltan első számú nagyhatalma volt. A birodalom politikai tényezői globálisan, kontinentálisan, s regionálisan egyaránt végig gondolták a folyamatokat. Globálisan az érdekérvényesítés szinte korlátlan szabadságának a jogát tartotta fenn magának Anglia. Lord Palmerston (1784–1865) külügyminiszter, kétszer miniszterelnök sokszor idézett megfogalmazása: „Angliának nincsenek állandó barátai. Angliának csak állandó érdekei vannak” fejezte ki legjobban a brit pragmatizmust. Anglia a globális és az európai kérdéseket egybefüggő rendszerként kezelte. Európa tekintetében a „hatalmi egyensúly” folyamatos fenntartásának igénye azt hordozta, hogy ne jöjjön létre olyan formáció, szövetség a térségen belül, amely veszélyeztetné Anglia pozícióit. Ennek sajátos és birodalmi érdekeket tükröző geopolitikai megnyilvánulása volt Sir John Halford Mackinder Oroszországgal (és Euráziával) kapcsolatban kifejtett Heartland elmélete.⁶⁸

Anglia világhatalmi, világpolitikai lehetőségei fokozatosan korlátozottabbá váltak. Gazdaságilag az USA, Ázsia kiterjedt területein folyó gyarmatosítási versenyben Oroszország és részben Japán, Afrikában Franciaország, Olaszország és Németország, Európában pedig időnként változó szereposztásban és mértékben mindegyik nagyhatalom sértette valahol, valamiben, valamilyen módon az angol érdekeket.

Anglia ugyanakkor sokáig abszolút erősnek érezte magát, s nem törekedett mindenre kiterjedő szövetségi rendszer kiépítésére, sőt többször orientációs váltást is végrehajtott az átrendeződő európai folyamatoknak és erőviszonyoknak megfelelően. Az orosz–angol ellentétek, geostratégiai ütközések különösen India térségében voltak erősek, az európai területeken és Kis-Ázsiában Törökország kapcsán ütköztek, más vonatkozásokban pedig az egymásra utaltság is megjelent. Az angolok a XIX. század második felében főként Oroszországot tekintették a legjelentősebb ellenfélnek.

A századfordulón az angolok számára az új imperializmus érvényesítése (a Greater Britain szellemében), avagy a tudatos önkorlátozás kérdése (Little Britain) folyama-

⁶⁸ Részletesen lásd: Szilágyi István (2018): *Geopolitika. PAIGEO*. Budapest. 52–68. old.

tosan jelen volt. A gyarmatbirodalom kiterjedt területein új típusú konfliktusokkal kellett szembenéznük (búr háború), s a szigeteken belül pedig az ír kérdés éleződött ki.

Anglia 1902-ben megállapodást kötött Japánnal, amely kimondatlanul Oroszország törekvései ellen irányult. Az angol–japán szerződés a japánok számára egyszerre jelentett nemzetközi politikai-hatalmi legitimitációt, egyfajta támogatást Oroszországgal, valamint potenciálisan Franciaországgal szemben is. A szerződés ténye sok tekintetben megdöbbentette Európa hatalmasságait: egy meghatározó globális és európai hatalom Európán kívül keres szövetségest.

Az 1904-es angol–francia „entente cordiale” alapvetően a gyarmati versengést zárta le, részben pedig az európai ügyekben is az egyetértésre való közös törekvést fejezte ki. Anglia és Franciaország elhatárolták érdekszféráikat Afrikában. Az 1907-es orosz–angol antant megkötése lezárta az ázsiai gyarmati versengést, s megteremtette annak a feltételeit, hogy megszilárduljanak az angol, francia, orosz hatalmi-szövetségi viszonyok, kialakuljanak a meghatározó szövetségi területek.

A Monarchia Anglia számára nem jelent meg önmagában semmilyen tekintetben ellenségként, sőt Európán kívül versenytársként sem. Anglia a Habsburg állammal (a magyar szabadságharc 1849-i orosz segítséggel történt leverésének elfogadásától kezdve) szemben saját érdekein alapuló reálpolitikát folytatott. A kiegyezéssel (1867) létrejött Monarchiával az európai hatalmi egyensúly érdekében hosszú távon számolt. Egy-egy adott pillanatban a Monarchia és Anglia is fontosnak tartotta az együttműködést, de ezek konkrét szituációkhoz kötődtek.

A köztársasági Franciaország számára a gyarmati struktúra megtartása, sőt további kiépítése mellett elemi érdek volt, hogy Európában kikerüljön a németek által 1871 után köréje vont hatalmi gyűrűből, elszigeteltségből. A francia Európa-politika több „hármásban” (1. Franciaország, Anglia, Németország, 2. Franciaország, Németország, Oroszország, 3. Franciaország, Olaszország, Osztrák–Magyar Monarchia, 4. Franciaország, Törökország, Oroszország) gondolkodott. Az 1890-es évek elejétől Franciaország mozgásképes az orosz kapcsolat, majd katonai szövetség révén megnőtt.

Franciaországban nemzeti programmá vált a németellenesség, Elzász és Lotaringia visszaszerzése kitüntetett célként fogalmazódott meg. (Zárójelben jegyezzük meg, hogy előző mondatunk csak a francia közvéleményre érvényes. Az említett területek visszaszerzése soha nem emelkedett kormány szintű programmá, csak az első világháború kitörése után. Ekkor ez volt az egyik háborús cél.) Franciaország tudatosan készült a németekkel szembeni konfrontációra, a revánra, de a sorozatos belpolitikai váltások a katonai modernizációs folyamatokat lassították.

Franciaország számára a Monarchia sem a gyarmati, sem pedig az európai területeken nem jelent meg „önálló ellenségként”. A Monarchia kérdésköre, elsősorban annak Németországhoz, majd a szövetségi rendszerek formálódása bázisán az Oroszországhoz fűződő viszonyrendszerén keresztül került francia megítélésre.

3.2.3. A szomszédos nagyhatalmak: Oroszország, Németország

Oroszország a legnagyobb területű és népességű eurázsiai birodalom volt. Európai területe és népességszáma is jelentősen meghaladta a többi európai országét. Oroszország a hagyományos katonai erőket tekintve erős, de gazdaságilag viszonylag gyengén fejlett, „szervetlen nagyhatalom”⁶⁹ volt.

Az Orosz Birodalom az európai területein is, de még inkább az ázsiai részen soknemzetiségű, soknyelvű, sokvallású, sokkultúrájú ország volt. A nemzeti problematika erőterbe kerülésekor ez az alaphelyzet belsőleg egyre komolyabb problémákat okozott. A soknemzetiségű struktúrák fenntartásában való kitüntetett érdeklődésük alapján a Monarchia és Oroszország akár stabil szövetséges is lehetett volna. Ráadásul a XIX. századi európai konfliktusok jelentős részében, mint „Európa csendőre” lépett fel.

Ugyanakkor a pánszlávizmus ideológiájának megfogalmazásával egyfajta etnikai internacionalizmust is képviselt. A pánszlávizmusnak nem minden belső (lengyel) és külső szláv közösség vált támogatójává.

A három császár (német, osztrák, orosz) szerződése (1873) a döntően kontinentális európai hatalmak szövetségeként fogalmazható meg, mely nagytársági alternatívát képezett az óceáni dominanciával rendelkező hatalmakkal szemben. A hosszú ideig tartó fennmaradása esetén egészen más irányba terelhetné volna a közép- és kelet-európai folyamatokat. Németország többször közvetített a Monarchia és Oroszország időnként megjelenő súrlódásaiban, konfliktusaiban.

Az európai kérdéseket illetően a XIX. század második felében Oroszország leginkább a Balkán térségében volt közvetlenül érdekelt és érintett. Ebben a térségben a tengerszorosok miatt folyamatosan ütközött Törökországgal, s potenciális konfliktusban volt a tengerekre féltékenyen figyelő Angliával, a félsziget belső területeit illetően pedig az Osztrák–Magyar Monarchiával.

Az 1891-es francia–orosz diplomáciai egyezmény, majd később katonai szövetség (1892-ben) kimondatlanul Anglia elleni politikai szövetség volt. Az oroszok ekkor úgy vélték, hogy fő „globális” ellenségük nem Németország, hanem Anglia. Az 1892-es katonai szövetségnek már megfogalmazott része, hogy Franciaország segíti Oroszországot akár német, akár osztrák, akár pedig együttes támadás esetén.

A Monarchia és Oroszország viszonyrendszere a dualizmus egész időszakában erőteljesen „mozgott” – szövetségi viszony, viszontbiztosítási megállapodás, békés egymás melletti egzisztálás, területi verseny a Balkánon, átfogó fegyverkezési verseny (osztrák erőrendszerek kiépítése a közös keleti határok mentén), s végül a háborús konfliktus 1914-től.

A Német Császárságot 1871-ben kiáltották ki a versailles-i kastély Tükörtermében. Ez az aktus az európai folyamatokat erőteljesen befolyásoló fordulópont volt. Nem elhanyagolható kikiáltásának pszichikai-szimbolikus környezete (Versailles) sem. Franciaország, Németország számára és fordítva ellenséggé vált.

⁶⁹ Szerves versus szervetlen: a szerves nagyhatalmiság fogalma a terület, népesség, katonai erő mellett a modernizáció időszakában magában foglalja a gazdasági fejlettséget és a humán erőforrások nagyságát is.

A Német Császárság létrejötte lényegileg újrendezte az európai hatalmi, erő-, érdek- és diplomáciai viszonyokat. Politikai földrajzi szempontból ez azt jelentette, hogy Európa közepén kialakult egy új hatalmi központ,⁷⁰ mellyel Angliának, Franciaországnak, és Oroszországnak egyaránt számolnia kell.

Az 1873-ban létrejött német, orosz, osztrák császárok hármasszerződése, melynek az elnevezése régies volt, de több tekintetben új tartalmat hordozott: cél az európai belső béke szavatolása volt. Az új Németország számára fontos volt a két szomszédos hatalom barátsága és szövetsége, Franciaország európai elszigetelése. A kérdés az volt, hogy a német réalpolitika érdekei mentén lehet-e egyeztetni a Monarchia és Oroszország balkáni érdekeltségeit, s ennek milyen hatása lehet Európa egészére nézve. 1890-ig erőteljesen Bismarck formálta az európai diplomáciai folyamatokat. Az alapcél az volt, hogy egyetlen nagyhatalmi szereplőt sem idegenítsen el annyira Németországtól, hogy az Franciaország szövetségét keresse. Bismarck lemondása után a „kártyák keverése” egyre inkább kicsúszott Németország kezéből.

Az 1870-es évek második felének balkáni folyamatai, Oroszország érdekérvényesítési kísérletei újrendezték a szélesebb értelemben vett európai kapcsolatokat is. Az 1878-as berlini kongresszus sok tekintetben fordulópontot jelentett. 1879-ben létrejött Németország és a Monarchia kettős szövetsége, melyhez a nyugati hatalmakra megsértődött Olaszország is csatlakozott 1882-ben. Ez a szövetség – mely korántsem volt belső érdekellentétektől mentes – lényegében Európa középső területeit fogta át.

Németország két területen sértette meg a leginkább kialakult hatalmi, politikai realitásokat, s mindkét tekintetben Anglia érdekeivel ütközött. Az egyik, hogy kontinentális hatalmi státusza mellett tengeri hatalommá is kívánt válni (flottafejlesztés), másrészt az a törekvése, hogy európai hatalomból a meghirdetett „Weltpolitik” révén globális cselekvővé kívánt válni. Ez a német politika II. Vilmos alatt jelent meg az 1890-es években.

Erőszakos európai és gyarmati törekvései révén a XX. század elejére Németországnak sikerült – az érdekeik alapján nem mindenre kiterjedően „szövetségre ítélt” – három országot (Anglia, Franciaország, Oroszország) formális szövetségbe „kergetnie”. Németország – feltehetően nem szándékosan – de lényegében geostratégiai szempontból „bekeríttette” önmagát és szövetségeseit. Németország geopolitikai törekvéseit jól tükrözik Friedrich Ratzel és Karl Ernst Haushofer által megfogalmazott elméletek.⁷¹

A Monarchia és Németország viszonya az 1866-os háborús konfliktus után 1914-ig mutatott kisebb ingadozásokat, de a korszak meghatározó tartalmi eleme az volt, hogy a Monarchia lényegében „uszályhatalommá vált” a Németországhoz fűződő viszonyában. Egyre kevésbé tudott a Monarchia önállóan megjelenni az európai nagyhatalmi érdekütközésekben. Bár a balkáni politika formálásában a Monarchia igekezett önállóan fellépni.⁷²

⁷⁰ Pontosabban a korábbi porosz hatalmi központ jelentősen megerősödött.

⁷¹ Ezeket ismerteti Szilágyi (2018) 36–42., 68–78. old.

⁷² Bővebben lásd Diószegi István (2001): Az Osztrák–Magyar Monarchia külpolitikája. Vince Kiadó. Budapest.

3.2.4. Szomszédos középhatalmak: Olaszország és az Oszmán Birodalom

Az európai hatalmi tér új szereplője az egységes Olaszország volt, amely létrejötte után hosszabb időre természetes módon és mintegy kényszerűen befelé fordult. Fel kellett építeni az új állami struktúrát, szervesen ki kellett alakítani az új állam működőképességét. Az egyesítési folyamat sértette Olaszország mindkét jelentős szomszédjának (Franciaország, Ausztria) az érdekeit. Az egyesítés után még területi követelések maradtak mindkét szomszédjával szemben. Ugyanakkor világos volt mindenki számára, hogy a két szomszédal szemben egyidejűleg nem lesz képes megfogalmazott követeléseit érvényesíteni.

Az 1880-as évek elejétől kezdve Olaszország is gyarmatosító hatalomként kívánt megjelenni, bár gazdasági és katonai ereje még gyenge volt ehhez a szerepvállaláshoz. A gyarmati ügyek kapcsán konfliktusokba került mind Angliával, mind Franciaországgal. Ezek a konfliktusok vezették el Olaszországot, hogy 1882-ben csatlakozzon Németország és a Monarchia Kettős Szövetségéhez, mely így Hármasszövetséggé vált.

Olaszország számára a Monarchia nem volt „természetes szövetséges”, hiszen az osztrák–magyar dualista állammal szemben szinte nyíltan vállalt területi követelések voltak. Az olasz szállásterületek megszerzése szinte nemzeti célként jelent meg. Olaszország ezt úgy kezelte, hogy „követeléshierarchiát” állított fel, s csak 1915-ben „lépett át” az antant szövetségi rendszerébe.

Nézzük meg az Oszmán Birodalmat: a Balkán folyamatai az Oszmán Birodalom gyengülése irányába mutattak. A belső felkelések és a külső (első sorban orosz) beavatkozások után 1878-ban a berlini kongresszus az európai egyensúly elve alapján rendezte a térség viszonyait. A Balkán területének jelentős részén létrejöttek a „soknemzetiségű kis nemzetállamok.” A berlini kongresszus elismerte Románia, Szerbia és Montenegró függetlenségét. A Balkán-félsziget lényegében ekkortól kezdve válik „puskaporos hordóvá” az európai politikai gondolkodásban. Oszmán Birodalom minden tekintetben meggyengült, de Oroszországgal szemben számíthatott az európai hatalmak egy részének (főként Anglia) a támogatására akár a Balkánt, a tenger-szorosokat, akár pedig a hosszú közös határ más térségét illetően.

Az 1912-es és 1913-as balkáni háborúk területi változásainak eredményeként Oszmán Birodalom és a Monarchia megszűnt közvetlenül határos lenni. Ennek a változásnak mindkét ország számára nagy volt a jelentősége, egy több évszázados, konfliktusokkal terhelt vetélkedés, közös együtt- és egymás mellett élés szűnt meg így. A Monarchia nem volt elsődleges mozgatója az Oszmán Birodalom kiszorításának, ugyanakkor intő jel lehetett számára a nemzeti mozgalmak hatásának ilyen súlyú megjelenése.

3.2.5. A kisállamok: Románia, Szerbia

A kisállami szomszédság tekintetében két országot, Romániát és Szerbiát kell kiemelnünk. Mindkét ország belső erőfeszítések (felkelések a török hatalom elnyomásával szemben) révén került be a nagyhatalmak direkt érdeklődése körébe. A berlini

kollektív biztonsági rendszer keretei között (1878) ezek az országok lényegében „nemzeti létgaranciát” kaptak.⁷³

Mindkét országban – a függetlenség megszerzése után – kialakult egyfajta siker-élmény. Mindkét országban megfogalmazódtak (írók, költők, papok, politikusok) a nagyállami elképzelések. A „nagyállami területi térképek”⁷⁴ – Nagy-Románia, Nagy-Szerbia –, melyeket különböző szereplők publikáltak arra alkalmasak voltak, hogy belső társadalmi-politikai folyamatokat motiváljanak. A nagyállami ideák (Nagy-Szerbia, Nagy-Románia) megalapozásában a történettudomány által feltárt (vagy hamisított) történeti előzményekre való hivatkozás jelentős szerepet kapott. Románia esetében például a dákó-román etnikai és területi kontinuitás megfogalmazása, míg Szerbia esetében Dusán cár birodalma volt a hivatkozási alap.

Mindkét állam a területi törekvéseit a nemzetközi hatalmi mozgásokba ágyazta bele.⁷⁵ Időnként ebbe belefért a Monarchiával való együttműködés, sőt írott szövetség is. Jól mutatja ezt, hogy Románia 1883 októberében csatlakozott a Hármas Szövetséghez, azaz papíron a Monarchiával egy táborba került. Miközben 1883-tól a hivatalos román külpolitika az Osztrák–Magyar Monarchia szövetségese volt, a román irredenta mozgalom a Monarchiát olyan ellenséges államalakulatnak tekintette, melytől területeket (Erdély, Bukovina) kell elcsatolni Nagy-Románia megteremtése érdekében. A hivatalos külpolitika és a nem hivatalos irredenta mozgalom között nagyon komoly összefonódás volt.⁷⁶ Jól mutatja a valós helyzetet, hogy a Román Királyság vezetői a Hármas Szövetséghez való csatlakozását még saját állampolgárai előtt is próbálta titokban tartani.

A nagyszerb nacionalizmus programját Ilja Garašanin fogalmazta meg 1844-ben az ún. Nacertanije⁷⁷ (Tervezet) című emlékiratában. Ebben világosan rögzítésre került, hogy Nagy-Szerbia létrehozását két lépcsőben kell végrehajtani:

1. Az Oszmán Birodalomtól el kell csatolni a szerbek által lakott területeket.
2. A Habsburg Birodalomtól el kell csatolni azokat a területeket – Szerémség, Kelet-Szlávia, Bácska és Bánát –, ahol szerbek élnek.

⁷³ Diószegi István (1967): *Klasszikus diplomácia, modern hatalmi politika*. Gondolat. Budapest. 261–277. old. Továbbá Taylor (2003) 374–398. old.

⁷⁴ Számos korabeli térképet közöl, Olay Ferenc (1932): *Térképek a nemzetiségi terjeszkedés szolgálatában 35 térképmelléklettel*. Magyar Nemzeti Szövetség, Franklin Nyomda. Budapest.

⁷⁵ A román folyamatokról lásd bővebben lásd Gulyás László–Csüllög Gábor (2012/b): A román állam területi kialakulásának története I. A középkortól a román királyság kikiáltásáig. *Közép-Európai Közlemények* 2012/3–4. szám 113–126. old.; Gulyás László–Csüllög Gábor (2013/a): A román állam területi kialakulásának története II. 1881–1914. *Közép-Európai Közlemények* 2013/1–2. szám 113–126. old.; Gulyás László–Csüllög Gábor (2013/b): A román állam területi kialakulásának története III. 1914–1918. *Közép-Európai Közlemények* 2013/13. szám 177–185. old.

⁷⁶ Cioroianu, Adrian: *Intrarea României în Marele Război: o „nuntă” a națunilor și câteva milioane de înmormântări* (<https://www.historia.ro/sectiune/general/articol/intrarea-romaniei-in-marele-razboi-o-nunta-a-natiunilor-si-cateva-milioane-de-inmormantari> letöltés: 2019. március 9.)

⁷⁷ Magyarul közli Szajcsán Éva (2000): *Nacertanije*. *Documenta Historica* 46. Szegedi Tudományegyetem Történelem Diákkör. Szeged.

Mint látható a nagyszerb nacionalizmus Nagy-Szerbia megteremtése érdekében jelentős területeket akart megszerezni mind az Oszmán Birodalomtól, mind a Habsburg államtól. Ami igazából figyelemreméltó, hogy a szerb politikai elit az 1844-ben megfogalmazott programot a következő évtizedekben szisztematikusan megvalósította. Ennek volt a végpontja az SZHSZ-Királyság kikiáltása 1918. december 1-jén.

A fentiekből logikusan következő módon a 20. század elejére mind a szerb, mind a román nemzeti naggyá válási törekvések Szerbiát és Romániát szembeállították a Monarchiával.⁷⁸ Jól mutatja ezt, hogy a Szerbia elleni hadüzenettel robbant ki az első világháború, illetve Románia 1916-ban átállt az antant oldalára.

⁷⁸ A folyamatot bemutatja Gulyás (2012/a) 200–217. old.